

ОСНОВНА ІДЕОЛОГІЯ РЕСТАВРАТОРА – ЦЕ НЕ НАШКОДИТИ

Антонюк Анатолій,

к.техн.наук, дійсний член Академії будівництва України, заслужений будівельник України

Біографічна довідка. Лауреат Державної премії України у галузі архітектури (1999, за реставрацію і пристосування комплексу Грецького монастиря на Контрактовій площі в місті Києві). Дійсний член Міжнародної організації ICOMOS (Міжнародна рада з охорони пам'яток та історичних місць – англ. International Council on Monuments and Sites), Академії будівництва України. Заслужений будівельник України. З 1983 по 2011 рік очолював інститут «УкрНДІпроектреставрація». На цій посаді Антонюк брав безпосередню участь у реставрації Національного академічного театру опери та балету, Національного палацу культури «Україна», Гостинного двору, комплексу

Михайлівського Золотоверхого монастиря, комплексу колишнього Свято-Катерининського (Грецького) монастиря, Притисько-Микільської церкви, церкви Миколи Набережного в м. Києві, собору святого Георгія в м. Каневі, Українського культурного центру в м. Москва, Володимирського собору в м. Севастополі тощо. Як науковий керівник брав участь у відтворенні Успенського собору Києво-Печерської лаври. У 1992 році був радником генерального директора Міжнародного центру з узагальнення та розповсюдження досвіду реставраційних робіт при ЮНЕСКО в м. Рим. Має 55 друкованих робіт, 4 авторські свідоцтва про винаходи.

Розмову вела Тетяна Водотика

Т. В.: Ви стали директором інституту «УкрНДІпроектреставрація»¹ у 1980-х рр.

А.: У вересні 1983-го року.

Т. В.: 1980-ті рр. вважаються «золотим часом» української школи архітектурної реставрації, чи це так і чому?

А.: До 1983-го року, половину свого життя, я займався промисловим будівництвом, проектуванням промислових об'єктів. Це майже всі підприємства важкої індустрії України, гірничодобувні, металургійні і т. д. Потім я перейшов на проектування громадських будинків, а у 1983-му році мені запропонували перейти працювати у «Реставрацію». Чесно кажучи, я і сам не знав, що таке «Реставрація».

¹ Український державний науково-дослідний та проектний інститут «УкрНДІ-проектреставрація» (скорочено – Інститут «УкрНДІпроектреставрація»). Базова організація України з науково-технічної діяльності, а також визнаний організацією, що виконує науково-технічний супровід державних нормативних документів у сфері реставрації пам'яток нерухомої культурної спадщини. Інститут підпорядковується Міністерству регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України.

Інститут виконує історико-архівні дослідження та архітектурні дослідження, інженерно-конструкторські, хіміко-технологічні та інші вишукування, передбачені як законодавчими документами в галузі охорони пам'яток України, так і міжнародними актами. Розробляються ексклюзивні проекти з благоустрою, інженерного обладнання та інтер'єрів пам'яток.

У 1980-му році наказом Держбуду інститут був створений на базі невеликих розрізнених груп. Це були групи, на чолі яких стояв головний архітектор проекту, який проводив роботу і ще 7-8 чоловік людей, які працювали. Це були розрізнені групи, вони входили в об'єднання реставрації. У зв'язку з тим, що реставрація набувала все більшого розмаху і кошти виділялися серйозні, треба було переводити на більш високий рівень роботи, не такими групами невеликими. І було прийнято рішення, щоб створити інститут.

Я на той час вважався одним із провідних інженерів інституту по цивільному будівництву і мені в Держбуді запропонували перейти. Я знав, що це буде важкий період поставити інститут, який щойно створений, налагодити роботу на високому рівні – це було дуже не просто. Проблем була величезна кількість, не було навіть приміщення, де могли розміститись. Ми в той час розміщались частина в Софії Київській, частина на Подолі сиділа, частина тут, на Печерську (інтерв'ю було взято в стінах Києво-Печерської Лаври - Т.В.), загалом розкидані по куткам підрозділи інституту і це також створювало проблему. Керівництво Держбуду, це голова – Геннадій Карпович Злобін, керівник Укрреставрації Орленко Микола Іванович, вони розуміли, що треба підіймати рівень наукової та проектної роботи. Я перейшов і почав вивчати, що таке реставрація. Реставрація – це не просто проектування, а це, перш за все, серйозна наукова робота.

Т. В.: Яких фахівців?

А.: Діапазон дуже великий. Ви підходите до старої будівлі, якої завгодно, або палац, або фортеця, костел, церква, що завгодно і бачите, що вона в такому жахливому стані, ледь стоїть. Більшість людей, що працювали на новому будівництві, скажуть, що простіше його знести, навіщо таку руїну піднімати. Ми, мовляв, знесемо і поставимо таке саме, тільки нове буде. Але коли ми втрачаємо оте «старе», як ми кажемо, то ми втрачаємо всю історію, яка була пов'язана із цією будівлею. І коли ми втрачаємо цю історію, ми ще й втрачаємо методи роботи, якими виконувались роботи, людей, які приймали в цьому участь.

Будівля – це як людина. Вона народилася і живе якийсь період життя. У неї буває і молодість, і зрілий, і похилий вік. Протягом життя різні зміни відбуваються, вони є суб'єктивні та об'єктивні. Комусь захотілося зробити краще – зробили краще, комусь захотілося щось поміняти – поміняли.

Є на території Лаври Успенський собор. Його почали будувати у 1073 році. Будували наші під керівництвом візантійських майстрів, тому був закладений стиль і архітектура візантійських храмів. У наступні 100-150 років навколо було побудовано ряд невеликих церков. З часом всі ці споруди були об'єднані в один комплекс навколо центрального візантійського ядра, яке ми зараз називаємо Успенським собором. Це була ідея митрополита Петра Могили, він був ідеологом цього.

І собор починаючи від 16 ст. почав набувати вигляду, який ми зараз маємо. Так от, якщо подивитися на життя цього собору, то він був маленьким, потім розрісся, потім були різні татари, монголи, землетрус, пожежі. Це все знищувалося, потім відроджувалося

у дещо зміненому вигляді. Наприклад, собор набув вигляду так званого українського бароко. За своє життя він пережив багато періодів. Тому, коли ми почали працювати над проектом відновлення собору, то перш за все запросили до участі істориків, археологів, мистецтвознавців.

Т. В.: Тобто, в ідеалі пам'ятка має бути вивчена?

А.: Перш ніж з нею щось робити, потрібно вивчити. Це як у медицині – щоб людину лікувати, треба провести дослідження. Тоді лікар знає, як лікувати. Так і реставратор. Ми рахували, що приблизно 50% реставрації – це наукова робота.

Т. В.: А решта?

А.: А решта – це уже проектування.

Т. В.: Ви можете детальніше розказати? Перше – наукова робота, потім проектування, а далі?

А.: Наукова робота – це працюють фахівці в архівах, вивчають джерела, все що можна знайти, щоб скласти загальну картину. Працюють археологи – вони досліджують об'єкт в натурі. При цьому потрібно враховувати, що якщо ви все розкопаете і все дослідите, то ви втрачаєте історичне підґрунтя. Тобто той культурний шар, що археологи розкопали, він буде лише на папері зафіксований, а в оригіналі – це вже все порушено, ми втрачаємо частину історичної автентики.

Повернусь до Успенського. Навкруги собору велика кількість поховань була. Всередині також були поховання. Вибух зруйнував значну їх частину. Археологи зайнялися похованнями, архітектори розпочали з обмірів залишків, збереженням. Основна ідеологія реставратора – це не нашкодити і максимально зберегти те, що ще можна зберегти, дати можливість наступним поколінням доторкнутись до того, побачити, вивчити.

Т. В.: Можете навести який приклад пам'ятки в Україні, яка реставрована добре, а яка не дуже?

А.: Реставрація Успенського собору відбулась дуже правильно і грамотно, я вважаю. Звичайно було багато людей, котрі говорили навіть цей новобуд, нехай би залишались «романтичніє руїни».

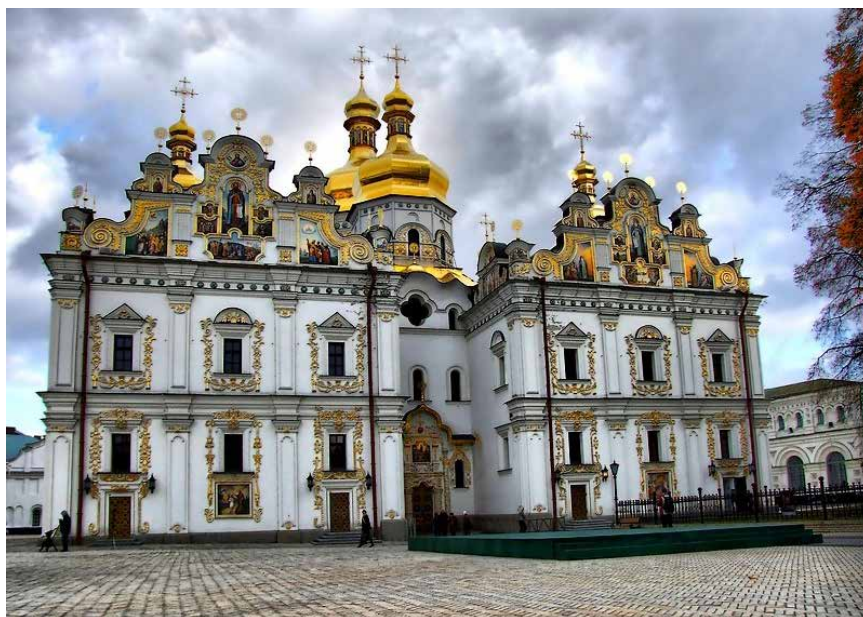

Фото 2. Успенський собор
Києво-Печерської лаври

Це в парку можна залишити «романтичніє руїни», а є міжнародні норми, які вказують, у якому випадку можна відтворювати пам'ятку. Основна вимога – потрібно мати документацію на ту пам'ятку, яку ви хочете відбудувати, щоб не було фантазій. Це знов таки, робота в архівах, обміри в натурі і купа інших джерел. Є також вимога, що якщо ця пам'ятка зруйнована внаслідок військових дій або стихійного лиха і навіть те, що руйнація цієї пам'ятки руйнує загальний архітектурний ансамбль в якому ця пам'ятка була домінуючою. От Успенський собор, в даному випадку, домінує всієї Лаври. Немає Успенського собору – весь ансамбль Лаври розсипався. Він є, але вже немає того ядра, тому ця вимога також була важлива. І навіть у міжнародних хартіях пишуть, що треба люди, котрі живі пам'ятали цю пам'ятку до руйнування. І це було у нас. Були навіть люди, які пам'ятали, як підривали. Все було грамотно.

Далі, як було знайти всі розміри собору? Десь-колись виконувались обміри, але ми їх не могли знайти. Висоту та пропорції потрібно було знати. Ми підключили кафедру геодезії університету Шевченка (КНУ імені Тараса Шевченка – Т.В.). Вони методом стереофотограмметрії зробили фотографії. Були довоєнні фотографії Лаври з боку Дніпра. З тієї самої точки зробили фотографії, коли собору вже не було, але решта будинків є. Вирахували пропорції тих будинків, що лишилися з обох фотографій, є спеціальні комп'ютерні програми для таких серйозних математичних розрахунків. Так нам допомогли вирахувати вертикальні пропорції собору. Тут ціла наука – археологи, мистецтвознавці, архітектори, інженери. Нарешті ми знайшли обміри, які були виконані наприкінці 19 ст. архітектором Ніколаєвим², які підтвердили, що всі розрахунки, які були зроблені на підставі віртуальних матеріалів, вони правильні. Наші колеги з університету все правильно порахували. Все стало на свої місця. Дуже складна робота для інженерів була. Я, як інженер, приймав безпосередню участь у всіх основних рішеннях.

Як зробити, щоб собор надійно стояв? Поставити на ці руїни нову частину з таким навантаженням? Адже не знаєш, скільки витримають ті старі стіни, тим більше після вибуху. Були окремі конструкції, які залишилися, висотою 8 м, а нахил цього пілону 60 см від вертикалі, а на нього навантаження 800 тон. Його потрібно було вирівняти, взяти у обійму, щоб він витримував ті навантаження, які будуть у подальшому. Мова йшла також про підсилення фундаментів. Мені підказали колеги книжку італійського інженера Фернандо Ліззі, який запатентував метод так званих мікропалів для підсилення фундаментів. А ми застосували ці мікропалі і для підсилення стін.

Т. В.: Що таке мікропалі?

А.: Російською «свая», а мікропалі – це коли ви не свердлисте великі діаметри, а свердлисте маленькі діаметри. От, наприклад, частина собору лишилася, тільки вона у величезних тріщинах, як її закріпити? Ми свердлили горизонтально отвори діаметром 9 см, заводили туди металеві тяжі, стягували це все і під тиском розчином заповнювали. Зробили три горизонти таких підсилювань, тим самим ми закріпили цю частину собору. Фундаменти ми не

² Ніколаєв Володими́р Микола́йович (19 лютого (3 березня) 1847, Царське Село, Російська імперія – 11 (24) листопада 1911, Київ, Російська імперія) – український архітектор російського походження, педагог, громадський діяч. Член Київського товариства старожитностей і мистецтв.

могли розкопувати, щоб підсилити, тому що поховань багато, не хотіли порушити поховання. Тому ми свердлили прямо через фундаменти і робили ці палі, які йшли на глибину 23 м, спиралися на міцні ґрунти, тому що верхня частина Лаври складена просадковими ґрунтами, які дуже бояться зволоження. Якщо намочити їх, то може бути просідання 24-28 см. Ми не могли допустити таке – побудувати собор, щоб він за деякий час знов тріснув. Коли його будували, не було цього насичення водонесучими комунікаціями: водопровід, каналізація, опалення – це все вода під тиском. Комунікації мають тенденцію інколи прориватися і якщо намокне ґрунт, тоді просяде частина якась і знов ремонтувати собор. Ми пройшли мікропалями крізь фундамент, закріпили його, а зверху вже звели собор. Успенський собор, я вважаю, хрестоматія реставрації.

А негативний приклад Багато критикували за те відтворення Золотих Воріт, яке є зараз. Дуже багато я чув критики від колег за кордоном, мовляв це дуже неправильно було реставрувати таким чином пам'ятку археології. Ніхто не знав, що там було зверху, чи була чи не була церква, ніхто не фотографував, не малював. Були аналоги якісь. І відтворювали це все по аналогам, тому що хотіли в центрі мати таке.

Фото 3.
Церква Богородиці Пирогощої
на Подолі, м. Київ

Другий приклад, я вважаю, не наукової реставрації – це реставрація церкви Богородиці Пирогощої на Подолі. Чому? Перш за все, якщо вже вирішили її відбудувати, то треба відбудувати такою, як її пам'ятають люди перед руйнуванням (церкву було зруйновано за наказом радянської влади в 1935 році – Т.В.), по документації. А те, що відтворили там, то це, кажуть, ніби те, що було там у 12 ст. Хто його знає, яке воно було у 12 ст.?!

Тому це в значній мірі наукова фантазія, якщо так можна сказати. І це неприпустимо з точки зору науки, тому, якщо вже бути об'єктивним і точним, то треба було цю церкву Богородиці Пирогощої відновлювати на старих фундаментах. А це означає, що нижче, приблизно на 4-5 м сучасного рівня землі, тобто навкруги церкви утворювалася б яма. Вирішили витягнути вище і поставити на рівні сучасному, але це не правильно. Це вже фактично

новобудова. Хоча працювали грамотні фахівці. Був такий дуже грамотний фахівець по давньоруській архітектурі Ю. С. Асєєв, він зробив проект реконструкції цієї церкви. Наші архітектори спиралися, в основному, на його пропозиції. А він створив по аналогу. Те що колись у давній Русі будували храми, він так і це намалював. Це його уявлення. Але це все-таки фантазія. Вона не має документального підтвердження. Я Вам два приклади навів неправильного наукового підходу.

Т. В.: А є якась специфіка які використовувати матеріали, які не зашкодять давнім фундаментам? Як можна побачити, як от білять вапном – це руйнують пам'ятку, а не білять вапном – не руйнують?

А.: По-перше, коли пам'ятку реставрують і щось додають, то завжди грамотні реставратори намагаються зробити, щоб видно було де старе, а де нове. Навіть такими невеличкими цеглинками проходять. Навіть ви зайдете в Успенський подивитесь – там є стара частина стіни, що збереглась, і нова, вона відділяється такими цеглинками, як пунктиром. І людина бачить, що оце все нове побудовано, а оце старе. Це правильний науковий підхід вважається.

Згідно міжнародних хартій, матеріали можна використовувати сучасні при реставрації. Не обов'язково використовувати подібне до тих матеріалів, які колись використовували. Можна сучасні використовувати, але це треба так робити, щоб це не було дисонансом до будови. Щоб не трапилось так, що був собор чи була фортеця, зверху набудували із металу та скла і отримали гидоту. Якщо необхідно підсилити конструкцію, забезпечити її експлуатацію і використати матеріали сучасні, їх можна використовувати, тільки щоб люди бачили, що оце нове, яке підтримує оте старе. Ні у якому разі не можна маскувати, щоб не могли розрізнити.

Т. В.: Хто замовляє реставрацію? Держава?

А.: Є різні періоди. В період Радянського Союзу це було чисто бюджетне фінансування. Тоді було планове господарство, був Держплан. Для того, щоб визначити, які кошти потрібно передбачати нашому інституту була замовлена дуже серйозна велика робота. Ми на кожную область України зробили дослідження. На кожную пам'ятку склали паспорти, де були і фотофіксація, і обміри, і якісь інші потрібні матеріали, коротка історична довідка і навіть техніко-економічний розрахунок, що треба зробити з цією пам'яткою.

Одна пам'ятка, наприклад, у гарному стані, її треба використовувати. Треба зробити пристосування пам'ятки. Якщо якийсь будинок – провести електрику, провести водопровід, опалення зробити і т. д. Це називається пристосування. Але не можна змінювати пам'ятку. Ви можете взяти всі сучасні інженерні системи для обслуговування, але змінювати пам'ятку ви не маєте права.

Друге – пам'ятка, яка вимагає реставрації. Розрахунки проводились і ми приблизно знали, скільки грошей потрібно на цю пам'ятку. Є й категорія пам'яток, які взагалі в аварійному стані, які вимагають термінових протиаварійних робіт.

І от ми зробили, по-перше, градацію всіх пам'яток: культові, громадські, фортифікаційні і т. д. Таким чином, по кожній області

був такий товстенний альбом, де було сказано, скільки в цій області є пам'яток, які у гарному стані, які вимагають реставрації, які вимагають термінових протиаварійних робіт, бо вони можуть бути втрачені. І Держплан робив розрахунок в межах своїх можливостей, виділяв ці кошти, ми собі склали план робіт на наступний рік і ще на наступний рік. Наприкінці року збиралися, приїздили представники областей, ми з ними дивилися, що робити. У нас по кожній області були свої майстерні реставраційні, а в деяких місцях я, як директор інституту, створив філіали. Філіали інституту були у Харкові, в Одесі, в Сумах, в Криму.

Т. В.: А де в Криму?

А.: У Сімферополі. Він і зараз є там, до речі. Директор нашого філіалу Шукрій Халілов. Це татарин, архітектор, який приїхав після дозволу татарам повернутись в Крим з Узбекистану. Я з ним познайомився, подивився, що це грамотний архітектор, що там багато пам'яток, які пов'язані з мусульманською архітектурою, з татарською архітектурою. І я вважав, що Халілов буде нормальним керівником. І він довгий час працював з нами. Методичне керівництво здійснював київський інститут.

Т. В.: Що саме вони тоді реставрували?

А.: Багато. Ми реставрували і мечеть Джума-Джамі в Євпаторії (фото 4), і кенаси, і турецькі бані. Відреставровано і Лівадійський палац, і фортецю у Судаку. Мечеть хана Узбека у Старому Криму (фото 5) – це теж наша робота.

Фото 4.
Мечеть Джума-Джамі
в Євпаторії

Т. В.: Чи є місце у реставрації приватній ініціативі? Чи може приватна особа/меценат замовити такі роботи? От, наприклад, у Чехії є можливість купити замок, якщо ти його реставруєш, не сплачуєш податки.

А.: Ви торкнулися абсолютно необхідної проблеми, якою я зараз починаю займатися. Ми знаємо, на сьогоднішній день держава не має можливості фінансувати реставраційні роботи. На наш заповідник (Києво-Печерський історико-культурний заповідник – Т.В.) останні роки ні копійки не виділено.

Фото 5.
Мечеть хана Узбека
у Старому Криму

Т. В.: Який останній був великий проект?

А.: Успенський, напевно. У нас Троїцька надбрамна, Всіх-святська, Спаса на Берестові і багато інших об'єктів, які в дуже поганому стані. Вони просто просяться, кричать, що їх потрібно реставрувати. Тим більше, Троїцька надбрамна – це обличчя Лаври. Це церква 12 ст. Не дають грошей. Більше того навіть, на жаль, ще минуле керівництво, міністерство культури затягували. Навіть якщо ми знайшли спонсора, який готовий був дати гроші на реставрацію, ми звернулися до міністерства з проханням дати дозвіл. Ми чекали цілий рік. Я особисто декілька разів звертався до заступника міністра, я з ним давно знайомий, він мене поважає з його слів.

Т. В.: Буде коректно, якщо Ви прізвище скажете?

А.: Вільховий. Він нормальна людина. Ми з ним знайомі ще як він був директором Канівського музею Тараса Шевченка і ми багато по Каневу працювали. Це також наш проект – відновлення Канівського музею Шевченка. Я його просив і ми отримали дозвіл наприкінці грудня. Ну хто буде починати реставраційні роботи наприкінці грудня?! От воно й лишилося так. Два роки тому.

Т. В.: Тобто приватна ініціатива має місце, але юридично вона не регулюється.

А.: Я зараз зайнявся цією проблемою. Більшість прикладів інших країн показують, що там менше сподіваються на державу. Потрібно писати закон про меценатство. У нас такого закону немає. А багатих людей у нас достатньо. І навіть останні декларації показують, що грошей у людей багато, але часто вони не знають, як їх зберегти і де їх заховати. То візьміть приклад з того самого Терещенка, у свій час, або Бродського, скільки вони у Києві і по Україні побудували. Або Іван Мазепа. А тут такі багаті люди, які нажили своє багатство на нашій землі, в Україні, можливо вони б і могли дати якісь кошти. Але треба дати їм законодавче підґрунтя, щоб вони були зацікавлені, щоб з них податки не тягли за ці кошти. А щоб було навпаки, якісь пільги по податкам, по

бізнесу, якісь преференції в інших сферах, де вони зацікавлені, реклама, наприклад. Врешті-решт просто почесні цій людині, дошки повішати на цих об'єктах. Це ж для нього, і для його дітей і внуків буде важливо. Сподіватися на державні кошти нам не доводиться, цих коштів держава не має. Ініціативна група зараз розробляє алгоритм та ідеологію цього закону разом із помічниками одного із депутатів, відомого мецената.

Т. В.: Є інші приклади, коли пам'ятки заради землі спеціально доводять до руйнування, виключають з Реєстру, як було з будинком Грушевського на Саксаганського?

А.: Перш за все, на сьогоднішній день система охорони пам'яток в державі зруйнована повністю. Ніби віддали питання охорони пам'яток місцевій владі, а часто в цій владі люди, котрим цікавий цей майданчик, а не цей старий будинок. І вони його спеціально доведуть до того, що він впаде. Вертикаль охорони пам'яток повинна бути, інспектори.

Т. В.: Є такий цікавий випадок у Києві – Гостиний двір. Ви його свого часу реставрували.

В.А.: Ми його, можна сказати, відновили з нуля.

Т. В.: Він зараз стоїть в руїнах, в очікуванні своєї долі, може Ви маєте думку що має бути там?

А.: Початково будівля була побудована по типовому проекту, архітектор Луїджі Руска, 1808 рік, здається, якщо я не помиляюся. Він навіть не приїздивши сюди, в Київ, дав цей проект. Цей будинок почали будувати, звели перший поверх, потім почалася війна з французами (1812 рік – Т.В.), ця будівля стояла покинута. Коли війна з французами закінчилася, громада Києва звернулася до царя з проханням дати кошти на закінчення будівництва і він сказав, що грошей немає і нічим допомогти не може. Тоді зібралися багаті люди і сказали, мовляв, давайте хоч як є будемо використовувати. Взяли перший поверх, накрили дахом і почали використовувати як торговельні приміщення.

Воно нормально запроектовано для торгівлі. Що передбачалося архітектором? По-перше, окремі крамнички. Одна крамничка – одна кімната чи дві кімнати. В одній продають, наприклад, зерно, в другій – цвяхи, в третій ще щось таке. І відкриті галереї, де люди ходять, можуть зайти у різні ці крамнички і щось собі вибрати, купити. Це і на першому і на другому поверсі. Великий внутрішній двір, який дозволяв купцям привезти свої товари всередину, закрити, щоб їх не покрали, не пограбували і тим самим зберегти товари і продавати їх тут. Оце була ідея цього приміщення.

Коли почали будувати метро через Поділ відкритим способом, то зробили, як просіку таку, поносили все, що на шляху метро, будинки, все. І в тому числі попав оцей будинок Гостиного двору. Тоді уряд звернувся до усіх установ, різних міністерств. До них звернулися з пропозицією взяти цю будівлю, відбудувати. Всі дружно, там вісім міністерств, відповіли – не хочемо, не потрібно нам цього. Тоді Держбуд, керівник Злобін Геннадій Карпович сказав: «Якщо ви мене не будете гнати в шию, років за п'ять я її відбудую, тільки дайте гарантійного листа, що ніхто у мене потім забирати це не буде». Отримали такого листа від Міського комітету партії і

від міськвиконкому, і почали будувати. Ми знайшли креслення у Петербурзі, Валентина Петрівна Шевченко-Гак знайшла їх. Ми по цих кресленнях, в основному, притримувалися тої структури, яка була передбачена архітектором Руска. А вже планування ми під себе робили, під проектний інститут, під корпорацію «Реставрація», тобто робили кімнату, де проектувальники повинні були сидіти і т. д. І, дійсно, ми за п'ять років цей будинок поставили. Коли вже його поставили, я пам'ятаю, Згурський Валентин Арсентійович, який тоді був головою міськвиконкому, якось стояли ми біля цього будинку він каже: «Слухай, а чого це такий гарний будинок ми реставраторам віддаємо»? Я кажу: «Що Ви віддаєте? Ми його побудували. Не Ви віддаєте, а ми його собі зробили». «Ні, – каже, – тут треба якусь торгівлю зробити». «А нас куди тоді?». А на Солом'янській площі колись стояв величезний недобудований будинок, ще починали його під міністерство меліорації будувати. Він стояв двадцять років, зараз Апеляційний суд у ньому. Він каже: «Йдіть туди». Я відповів: «Так там же один каркас, нема питань, ми підемо, але Ви добудуйте». І ми так і лишилися там, хоча, я ж кажу, якщо бути об'єктивним, то, звичайно, Гостиний двір треба використовувати як торгові приміщення. Він зручний для торгівлі. Всередині двору, якщо його накрити скляним куполом, там можна робити великі виставки, продажі, габаритні станки, машини – що завгодно, всередині двору. Всі приміщення навколо треба також використовувати під торгівлю. І це самий центр міста, та й історично це – торгівля. Контрактова площа, вона і називається «Контрактова», бо це завжди була торгівля. І Контрактовий будинок, де зараз біржа, він також раніше був частиною ансамблю архітектора Гесте, точно такий будинок повинен стояти з протилежної сторони, а посередині гарний такий зі шпилем будинок, який об'єднується аркадою.

На жаль, оці, так звані нові господарі, що прийшли і силою захопили цей Гостиний двір, що ж вони зробили з інститутом?! Вони його почали виштовхувати звідти не маючи куди. Вони зробили пожежу, залили все водою, попсували архіви, зіпсували комп'ютери. Варвари, просто варвари. І тепер цей інститут нещасний поневіряється, практично знищений. Прекрасний інститут, який ми авторитет мали не тільки в Україні, але і далеко за її межами. Нас знали і в Європі. Я багато разів і наші колеги виступали на міжнародних конференціях. Я особисто у Римі півроку радником директора ICCROM (Міжнародний дослідницький центр реставрації та збереження культурних пам'яток, англ. International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property – Т.В.), міжнародної організації при ЮНЕСКО. У Москві Культурний центр України – наш проект також. Ми були одні з кращих у Радянському Союзі і до нас відносились із великою повагою.

Т. В.: Що таке ICCROM чим це корисно, цікаво? Що Україна може мати з цього?

А.: Міжнародний комітет ICCROM – це відгалуження ЮНЕСКО, який займається вивченням і розповсюдженням досвіду реставрації всіх членів цієї організації. З минулого року (2016 – Т.В.) Україна, за рішенням Уряду стала членом ICCROM.

Т. В.: Це Україні щось коштує?

А.: Коштує. Небагато. Україна платить 1% від внеску в ЮНЕСКО. Багато років ми намагалися увійти в члени ICCROM, щоб ми не залишалися осторонь від загального процесу розвитку реставрації, науки реставрації і т. д. Певний час не всі розуміли. Хоча в ті часи, у 1992-му році я півроку працював радником директора ICCROM у Римі. І тоді очолював організацію наш гарний товариш і друг, професор із Польщі Анджей Томашевський. Він прихильно ставився до України і пропонував, щоб ми увійшли. Я писав листи тоді у Держбуд та інші установи з проханням подати заяву тому, що держава може стати членом ICCROM. Тільки коли офіційна заява від Уряду подається. Нарешті Україна зусиллями кількох людей стала членом ICCROM. І наказом міністра культури на заповідник Києво-Печерський покладені обов'язки базової організації «ICCROM В Україні».

Т. В.: Чому саме цей заповідник?

А.: Це на підставі конкурсу, було багато бажаючих. Наприклад, Софія Київська тощо. Вони хотіли стати базовою організацією. По-перше, це почесно. По-друге, у нас є всі підстави до цього. У нас найбільша територія серед заповідників такого рівня, як ми. У нас найбільша кількість пам'яток, є фахівці, які займаються реставрацією, наукою, вивченням і т. д. Тобто, у нас було багато підстав. Врешті-решт, міністр врахував це все і наказом надав таку функцію нашому заповіднику. Мене призначили координатором ICCROM по Україні, враховуючи ті функції, які повинен виконувати цей комітет. Це вивчення і розповсюдження досвіду передової реставрації. Минулого року ми активізувалися, провели кілька установчих нарад за участю провідних фахівців-культурологів, які займаються цими справами. Провели два наукових семінари. Один по моніторингу пам'яток нерухомих, інший семінар по реставрації рухомих пам'яток, тобто музейних експонатів. Матеріали виступів фахівців на цих семінарах підготовлені і передані на опрацювання для публікації.

Т. В.: Це буде окреме видання?

А.: Окреме невелике видання. Крім того, ми написали проект статуту українського відділення ICCROM. І за базу взяли статут центральної установи, яка знаходиться у Римі. Додали те, що ми вважаємо за доцільне, особливості України. Зробили сайт «ICCROM Україна». Так що я думаю, що ми достатньо зробили. Наразі ми складаємо план роботи у наступному році. Він ще остаточно не складений, але я думаю, що одним із центральних питань, яке ми хочемо вирішити – підготувати разом з деякими депутатами проект закону про меценатство. Тому що бюджет наразі немає можливостей фінансувати реставрацію. Якщо ми будемо сидіти і чекати, то дочекаємося, поки зникнуть реставратори і пам'яток багато зникне.

Т. В.: А реставраторські кадри не відтворюються? Не приходять молоді?

А.: Справа у тому, що в нас немає школи, яка б готувала реставраторів. Немає на нижчому рівні, яка готує ремісників, тобто людей, які власними руками реставрують метал, дерево, скло, папір, тканину тощо.

Т. В.: Цьому ніхто не вчить?

А.: Ні. Ніхто не вчить, вони не можуть самі, а школи вже такої немає. Ми хочемо підготувати проект закону про меценатство, щоб залучати так звані позабюджетні кошти, тобто кошти приватних осіб, установ на реставрацію. Що для цього потрібно? Створити умови для заохочування цих людей. Щоб не було для них перепони, а навпаки, щоб вони самі хотіли внести ці гроші. Що для цього потрібно? Як показує досвід інших країн, по-перше, якісь преференції по податках, преференції у бізнесі, реклама. Врешті-решт, почесне ставлення до людини, яка надала кошти. З іншого боку, практикується за кордоном, коли стоїть пам'ятка, руйнується, ніхто не виділяє кошти на неї. Її продають за 1 долар чи євро, але на певних умовах, що він повинен своїм коштом відреставрувати, як належить, утримувати і надавати дозвіл відвідувачам знайомитися із цією пам'яткою. І такої практики вже багато є.

Т. В.: Є вже якісь напрацювання проекту?

А.: Я тільки починаю вивчати подібні закони європейських країн. Ми їх вивчимо, виберемо те, що нам найбільше підходить і зробимо проект закону. Але алгоритм відпрацювання такого закону буде наступний. Ми передамо його міністерству культури, оскільки ми підпорядковані міністерству, а міністерство передасть Верховній Раді і будемо шукати людей, котрі лобіюватимуть це питання. Було б непогано, якби вже у цьому році такий закон прийняли. Як кажуть, порятунок потопельника – справа рук самого потопельника. Якщо ми самі не шукатимемо кошти і не будемо знаходити якісь можливості, то все пропаде. Ви знаєте ситуацію зараз у державі, на реставрацію ніхто не звертає уваги, немає коштів, немає можливостей. Тому ті реставратори, які свого часу працювали у корпорації «Укрреставрація», коли мали ми бази майже в кожній області – це була серйозна галузь. А тепер нічого немає – все розсипалося.

На жаль, і немає управління охороною пам'яток на місцях. Ті відділи, які раніше існували при облвиконкомах, при обласній архітектурі, його немає. У кращому випадку є один чоловік, який цим опікується, але йому важко тримати це все у своїх руках. Навіть якщо приватні замовники хочуть щось від реставрувати, то вони знаходять людей, будемо прямо говорити, котрі не мають фахової підготовки до реставрації, вони роблять те, що їм скажуть, а не те, що потрібно з наукової реставрації і тим самим наносять велику шкоду пам'ятці. Прикладів можна приводити велику кількість. Але ми повинні щось робити. Хто, крім нас, буде турбуватися цим?! Поки живі люди, які вміють реставрувати, кваліфіковані, зібрати їх до купи. Але буде робота – вони самі позбігаються. Отак у нас головна проблема. Вивчення і розповсюдження досвіду реставрації – це прекрасно тоді, коли ведуться якісь реставраційні роботи. А якщо все на мертвому місці? Навіщо вчити реставраторів, якщо на них немає попиту?!

Т. В.: Ви ще член міжнародної організації ICOMOS. що це?

А.: Якщо ICCROM – це урядова організація, то ICOMOS – це громадська організація. Це добровільне об'єднання реставраторів. Він існує достатньо давно, працює поза державними установами.

Мені здається, що якщо нам вдасться трохи розкрутити цю роботу у поточному році, то поступово знайдемо і якісь кошти. А будуть кошти, то буде і робота, будемо вчитися і спілкуватися. У свій час реставрація України була одна із найкращих у Європі.

Т. В.: А де тоді цьому вчили?

А.: При кожній реставраційній майстерні, які були майже у кожній області. Там були бази і при них вчилися нові люди, як у ремісничому училищі, вони отримували практику. Попрацювавши 5, а то й 10 років, вони ставали кваліфікованими реставраторами. Зараз, на жаль, цього немає. І лишилися тільки люди з минулих часів, які щось вміють. То нам треба втримати їх в Україні, якщо вони ще будуть живі.